Torpet Kojan och fossil åkermark i Eklunda

PICEA Kulturarv

Arkeologisk utredning inför planerad luftledning inom fastigheterna Erikstorp 2:1 m.fl., Ullervad socknen, Mariestads kommun, Västra Götalands län

Picea kulturarv Rapport 2023:14

Mats Pettersson och Amanda Jönsson

Torpet Kojan och fossil åkermark i Eklunda

Arkeologisk utredning inför planerad luftledning inom fastigheterna Erikstorp 2:1 m.fl., Ullervad socknen, Mariestads kommun, Västra Götalands län

Mats Pettersson och Amanda Jönsson

PICEA Kulturarv

Torpet Kojan och fossil åkermark i Eklunda

Arkeologisk utredning inför planerad luftledning inom fastigheterna Erikstorp 2:1 m.fl., Ullervad socknen, Mariestads kommun, Västra Götalands län

Picea kulturarv Rapport 2023:14
© Picea kulturarv 2023

Författare: Mats Pettersson och Amanda Jönsson
Redigering och layout: Amanda Jönsson
Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen
Omslagsbild: Illustration av Nina Balknäs
Upphovsrätt: Om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY: http://creativecommons.org. Grundkartor © Lantmäteriet, tillhandahållna av företagaren

Picea kulturarv ek för
Folkvisegatan 12, BV
422 41 Hisings Backa
www.piceakulturarv.se
kontakt@piceakulturarv.se

Innehåll

Sammanfattning **5**

Inledning **7**

- Bakgrund och syfte 7
- Utredningsområdet 7
- Metod 8

Resultat **8**

- Arkiv- och kartstudier 8
- Registrerade lämningar 11

Slutsats **12**

- Utvärdering 13

Källor **13**

- Historiska kartor 13
- Övrigt 13

Administrativa uppgifter **14**

Bilaga 1. Lämningstabell

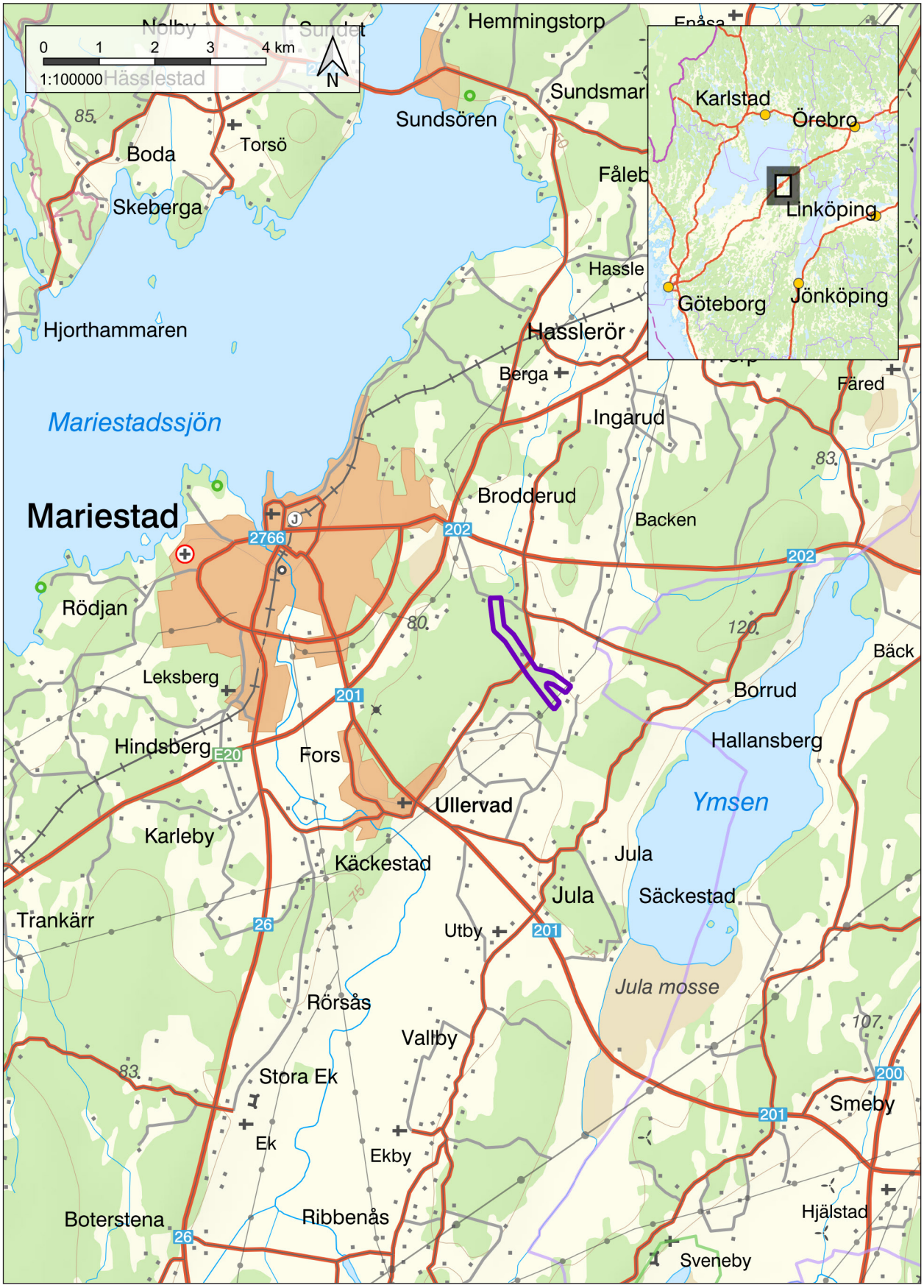

Figur 1. Översiktskarta som visar utredningsområdets läge vid närmaste stad, Mariestad. Utredningsområdet är markerat med lila.

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Västra Götalands län, för företagaren Ellevio AB:s räkning, har Picea kulturarv utfört en arkeologisk utredning av ett område i Mariestads kommun. Utredningen utfördes inför ansökan om nätkoncession för linje avseende två nya 145 kV-luftledningar.

Utredningsområdet omfattar cirka 53 hektar. Markslaget är nästan uteslutande skog och våtmark inom trakten Eklunda. Terrängen är över lag flack. Området utgörs historiskt av skogen Russkingen inom Ullervad socken och byn Segerstads utmark. I de centrala delarna registrerades två kolningsgropar. I områdets södra delar påträffades ett röjningsröseområde och söder därom vid torpet Kojan, en fossil åker, del av stengärdesgård och torpgrund tillsammans med uthusgrunder och jordkällare. Torpet Kojan återfinns på en laga skifteskarta från 1850 och omnämns också i accessionshandlingarna från inlämnandet av ett guldfynd till staten redan år 1819. I och med det kan torpet beläggas till denna tid och har därför registrerats som en fornlämning.

De tre fornlämningarna – torpet Kojan (L2023:1943) och kolningsgroparna (L2023:2111 och L2023:2112) – är skyddade enligt 2 kapitlet, kulturmiljölagen. De andra lämningarna bedöms som övriga kulturhistoriska lämningar, vilka skyddas genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Dessa uppfyller inte rekvisiten för fornlämningar, men bedöms som viktiga för att förstå den lokala kulturhistorien och det historiska jordbruket som format dagens kulturlandskap.

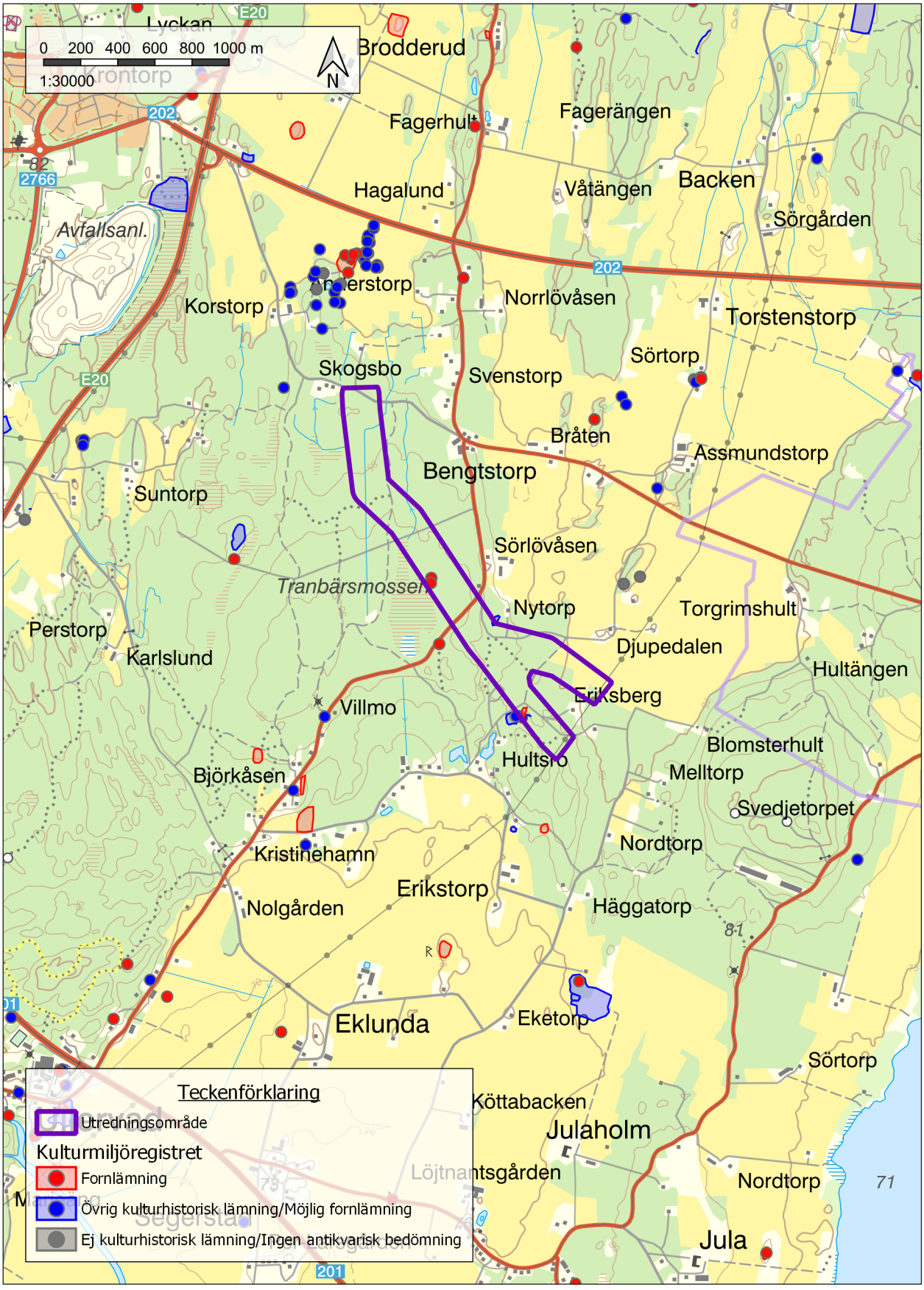

Figur 2. Karta med lämningar som registrerats i Kulturmiljöregistret i utredningsområdets närhet markerade.

Inledning

Bakgrund och syfte

På uppdrag av Länsstyrelsen i Västra Götalands län, för företagaren Ellevio AB:s räkning, har Picea kulturarv utfört en arkeologisk utredning av ett område i Mariestads kommun (figur 1, 2). Utredningen utfördes inför ansökan om nätkoncession för linje avseende två nya 145 kV-luftledningar. Etapp 2 i denna planering omfattar byggnation inom Erikstorp 2:1 m fl. Utredningsområdet omfattar cirka 53 hektar.

Länsstyrelsen bedömde att en arkeologisk utredning skulle utföras. Syftet med utredningen var att fastställa om fornlämningar fanns inom området och att ge Länsstyrelsen beslutsunderlag inför fortsatta åtgärder. Resultatet ska kunna användas som planeringsunderlag av Ellevio AB. Inga tidigare arkeologiska undersökningar är utförda inom utredningsområdet.

Utredningsområdet

Utredningsområdet består av en ledningskorridor som delar sig i den södra änden, totalt cirka 3 kilometer lång och 200 meter bred, areal 530 000 m^2. Området är näst intill obebyggt och terrängen består av mestadels flack barr- och blandskog samt våtmark (figur 3). Utredningsområdet torrlades under tidigmesolitisk tid, för cirka 10 000 år sedan.

Endast en tidigare registrerad lämning finns inom utredningsområdet, en fyndplats där två vridna guldtenar (L1961:7198) påträffats vid torpet Kojan, se nedan. Runt omkring utredningsområdet, på cirka 0,5–1,5 kilometers avstånd, finns enstaka registrerade röjningsröseområden, kolningsanläggningar, fångstgropar och gränsmärken. Historiskt har området legat på en del av skogen Russkingen inom Ullervad socken och byn Segerstads utmark.

Figur 3. Skogsmark i utredningsområdet mittersta del. En stig följde här en av flera smala, flacka sandåsar som sträckte sig genom utredningsområdet i nordöst-sydvästlig riktning.

Metod

Inför fältarbetet genomfördes en kart- och arkivstudie, kompletterat med relevant data från Kulturmiljöregistret, SGU och Lantmäteriet. Fältinventeringen innebar att hela utredningsområdet besiktigades till fots. Särskild vikt lades vid de indikationer på lämningar som identifierats vid arkivstudien. Påträffade lämningar mättes in, fotograferades och beskrevs enligt Riksantikvarieämbetets praxis. Lämningarna registrerades därefter i Kulturmiljöregistret.

I samband med fältinventeringen söktes området också av avseende potentiella boplatslägen för förhistorisk bosättning. De flacka markförhållandena, tillsammans med det faktum att området inte har varit strandnära sedan isavsmältningen, gjorde att potentialen för sådana boplatser bedömdes som låg och inga boplatslägen identifierades heller.

Resultat

Totalt registrerades sju nya lämningar i samband med inventeringen (figur 5, se även bilaga 1, lämningstabell). Tre av dessa – torpet Kojan (L2023:1943) samt två kolningsgropar (L2023:2111 och L2023:2112) – bedöms som fornlämningar medan de övriga bedöms som övrig kulturhistorisk lämning. De två kolningsgroparna ligger ungefär i områdets mitt, i ett skogsparti på flack, sandig mark intill en mosse. I områdets sydöstra del identifierades ett röjningsröseområde (L2023:2070).

Torplämningen observerades i det historiska kartmaterialet i samband med kart- och arkivstudien. Torpet bedöms som fornlämning snarare än övrig kulturhistorisk lämning eftersom det kan beläggas i historiskt källmaterial från före år 1850. Ytterligare tre lämningar, en fossil åker (L2023:2071), en ladugrund med ramp (L2023:2107) samt en stengärdesgård (L2023:2108) ligger intill torpet Kojan och kan knytas till verksamheten på platsen. Den registrerade ladugrunden ligger dock utanför utredningsområdet.

Arkiv- och kartstudier

Sedan tidigare fanns en känd lämning inom området, fyndplatsen för två vridna guldtenar från järnåldern (L1961:7198), se figur 4. Fyndplatsen ligger vid en torplämning som dock inte var registrerad, torpet Kojan (nu registrerat som L2023:1943). Kojan omnämns i accessionshandlingarna från fyndet, som lämnades in till staten redan år 1819 (SHM inventarienr 427).

Den tidigaste historiska kartan där torpet finns noterat är en laga skifteskarta från år 1850 (Lantmäterimyndigheternas arkiv, akt 16-ulv-109, figur 6). Torpet återfinns också på häradsekonomiska kartan upprättad 1877 (Rikets allmänna kartverks arkiv, akt J112-53-15). På en storskifteskarta från år 1772 (Lantmäterimyndigheternas arkiv, akt 16-ulv-18f) är marken som motsvarar utredningsområdet markerad som utmark. I övrigt kunde inga potentiella lämningar identifieras i de historiska kartorna.

Figur 4. Två vridna guldtenar som påträffades vid torpet Kojan på tidigt 1800-tal (fyndplatsen registrerad som L1961:7198). Foto: Historiska museet (https://mis.historiska.se/mis/sok/invnr.asp?invnr=427).

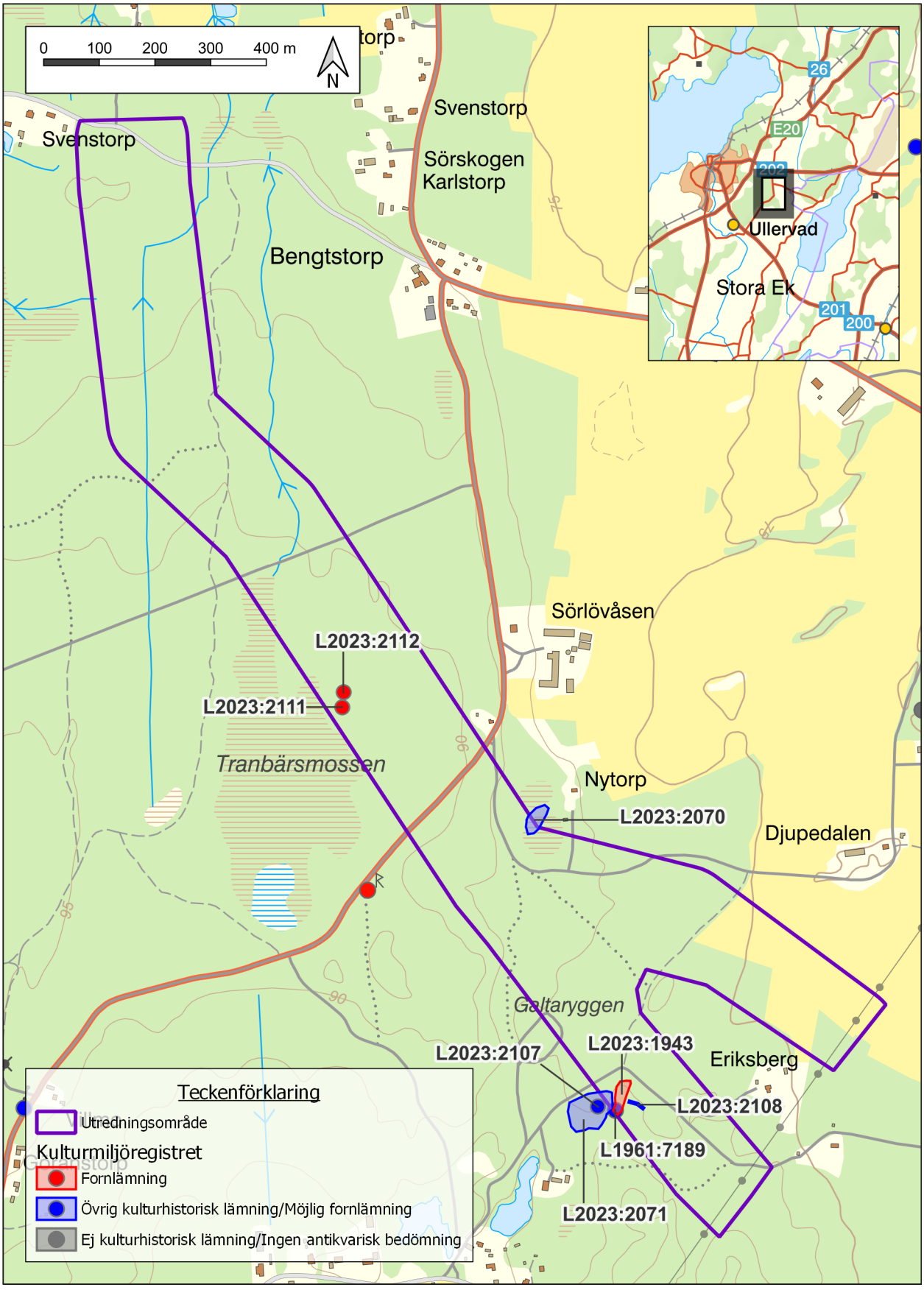

Figur 5. Resultatkarta med utredningsområdet och påträffade lämningar markerade.

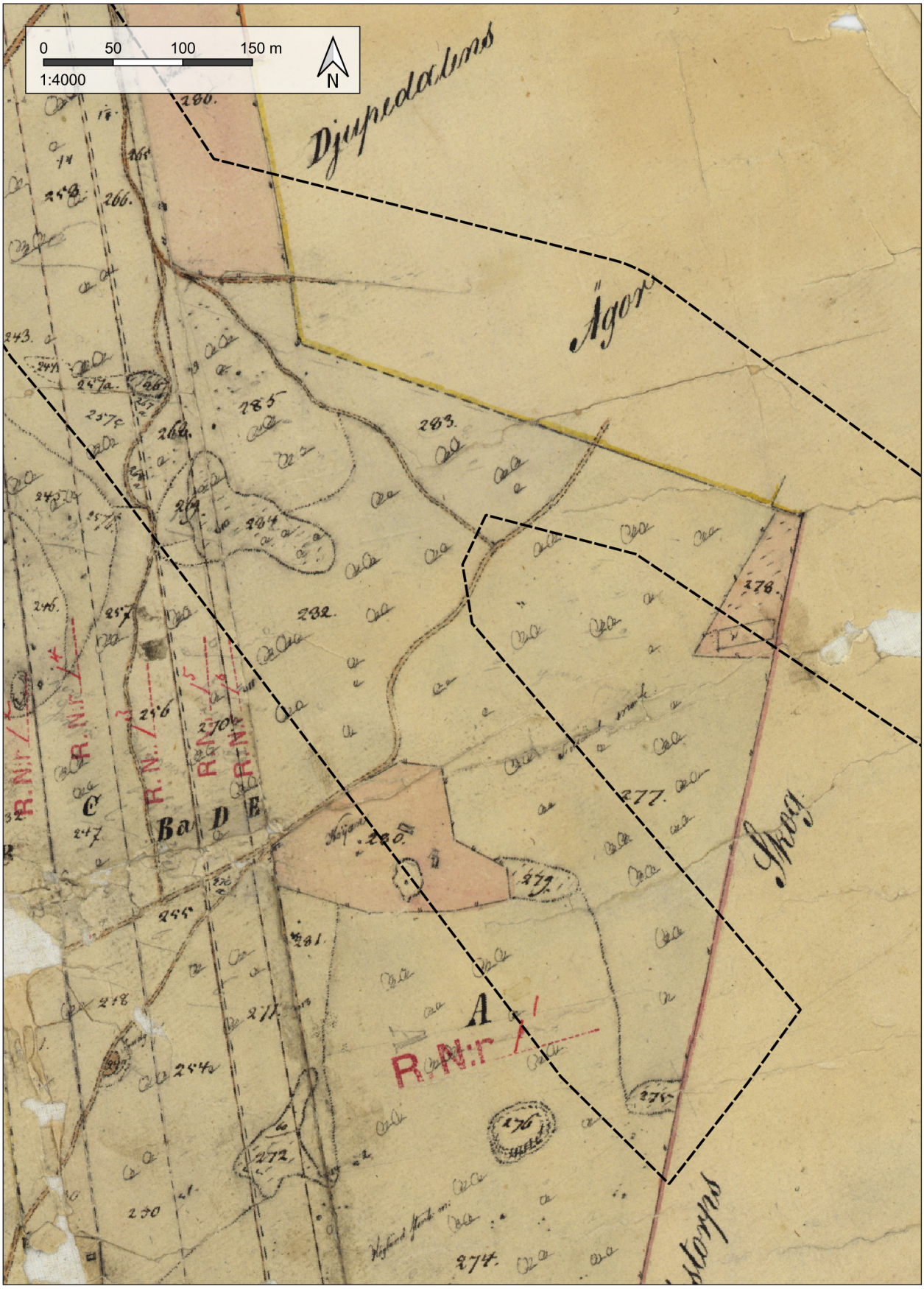

Figur 6. Det äldsta belägget på torpet Kojan återfinns på laga skifteskartan upprättad 1850 (Lantmäterimyndigheternas arkiv, akt 16-ulv-109). Utredningsområdet markerat med streckad linje.

Registrerade lämningar

Miljön vid torpet Kojan, i utredningsområdets sydvästra del, består av flera separata lämningar (för lämningsbeskrivningar, se bilaga 1). Förutom den tidigare kända fyndplatsen har nu ytterligare fyra lämningar registrerats i samband med inventeringen. Lämningarna låg på ett hygge, men hade sparats från markberedning genom att husgrunderna markerats ut med högstubbar. I markberedningsgropar i och omkring lämningsytan observerades enstaka skärvor yngre rödgods-keramik, glas och metallföremål. Inga lämningar observerades som skulle kunna knytas till fyndet av de två guldtenarna, vilka daterats till järnåldern. På platsen för fyndet, omedelbart söder om lämningsytan för själva torpet, fanns dock en markant uppstickande berghäll. Offer- och gravfynd har ibland gjorts vid liknande naturformationer.

Själva torplämningen (registrerad som **lägenhetsbebyggelse**, L2023:1943) bestod av en husgrund, två källargropar och en jordkällargrund. Husgrunden, längst i norr inom lämningsytan, var rektangulär, 9x5 meter stor och 0,3 meter hög, med en stensyll av 0,4–1 meter stora stenar (figur 7). De två källargroparna låg cirka tio meter söder om husgrunden, och jordkällaren var belägen längst söderut inom området.

Stengärdesgården (L2023:2108) låg strax öster om lägenhetsbebyggelsen och var 25 meter lång, 1–2 meter bred och cirka 0,6 meter hög, bestående av 0,3–1 meter stora stenar. Stengärdesgården var som bredast i mitten och kan här ursprungligen ha utgjorts av ett röjningsröse.

Väster om lägenhetsbebyggelsen registrerades en **fossil åker** (L2023:2071), hörande till torpet, som var cirka 90x65 meter stor och

Figur 7. Husgrund, belägen längst norrut inom torplämningen L2020:1943, fotograferad från väst. Stensyllen i förgrunden var delvis övertäckt med ris, men lämningarna i området hade undantagits från markberedning genom att de markerats med högstubbar.

Figur 8. Kolningsgropen L2023:2112. Gropen låg cirka 25 meter norr om ytterligare en kolningsgrop, i ett område med tallskog på flack, sandig mark.

bestod av en stenröjd, gräsbeväxt yta samt flera röjningsrösen. Mitt på den öppna ytan fanns en 6x2 meter stor ramp till en lada, vilken registrerades som en **husgrund** (L2023:2107).

I utredningsområdets mittersta del registrerades två **kolningsgropar** (L2023:2111 och L2023:2112, figur 8), vilka låg på cirka 25 meters avstånd från varandra. Kolningsgroparna var likartade till storlek och utseende: båda var cirka 1,5x1 meter stora och 0,4 meter djupa. Vid provstick framkom kol i groparnas botten.

Längs utredningsområdets norra gräns återfanns också ett **röjningsröseområde** (L2023:2070). Lämningen var cirka 60x30 meter (NV–SÖ) och bestod av sju röjningsrösen, belägna på en mindre upphöjnings i terrängen. Rösena var i allmänhet runda, 2–4 meter i diameter och 0,3–0,6 meter höga. På respektive sida av röjningsröseområdet, i norr och söder, var igenväxande åkerytor. Området är också markerat som åker på kartan från 1850 (figur 6) och allt talar för att det rör sig om en relativt sentida lämning.

Slutsats

Efter genomförd arkeologisk utredning finns nu åtta kända lämningar inom utredningsområdet. De tre fornlämningarna, torpet Kojan (L2023:1943) och kolningsgroparna (L2023:2111 och L2023:2112), är skyddade enligt 2 kapitlet, kulturmiljölagen. Övriga kulturhistoriska lämningar skyddas genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och

kulturmiljöer. Dessa uppfyller inte rekvisiten för fornlämningar, men bedöms som viktiga för att förstå den lokala kulturhistorien och det historiska jordbruket som format dagens kulturlandskap.

Efter inventeringen är de kända och synliga lämningarna så pass välavgränsade att det inte ska råda tvekan om de kommer bli påverkade eller ej. För bevarandet av fornlämningar gäller även ett så kallat fornlämningsområde som omger själva den registrerade lämningen. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. I samband med uppförandet av den nya kraftledningen är det mycket viktigt att tillfälliga körvägar, arbetsytor och uppställningsplatser för material även håller samma skyddsavstånd till lämningarna. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen och beslutas från fall till fall.

Begäran om arkeologisk utredning och ansökan om ingrepp i fornlämningar lämnas till länsstyrelsen. Det är bara länsstyrelsen som kan fatta beslut om antikvariska åtgärder enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Utvärdering

Den arkeologiska utredningen har utförts i enlighet med undersökningsplanen och länsstyrelsens förfrågningsunderlag. Utredningen kunde utföras enligt plan, avseende både tid och ekonomi. De nyupptäckta lämningarna har karaktäriserats, daterats, och dokumenterats. Efter inventeringen är de kända och synliga lämningarna så pass välavgränsade att det inte ska råda tvekan om de kommer bli påverkade eller ej.

Källor

Historiska kartor

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Skaraborgs läb, Vadsbo härad, Ullervads socken:

Storskifte, akt 16-ulv-18f, upprättad 1772.

Laga skifte, akt 16-ulv-109 upprättad 1850

Rikets allmänna kartverks arkiv:

Häradskartan, akt J112-53-15, upprättad 1877. Bladnamn Ymsen, 53–15.

Övrigt

Historiska museets fynddatabas: https://mis.historiska.se/mis/sok/invnr.asp?invnr=427

Administrativa uppgifter

Picea kulturarvs projekt: 2312 AU Eklunda
Länsstyrelsebeslut dnr: 431-13382-2023
Länsstyrelsens beslutsdatum: 2023-04-24
Uppdragsnummer Fornreg: 202300522
Uppdragstyp: Arkeologisk utredning
Företagare: Ellevio AB
Lämningsnummer: L1961:7189, L2023:1943, L2023:2108, L2023:2107, L2023:2071, L2023:2111, L2023:2112, L2023:2070

Fältarbetstid: 18-19/5 2023
Projektledare: Amanda Jönsson
Övrig personal: Mats Pettersson
Undersökningsområdets storlek: 530 000 m²
Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6506100 m, Öst 436200 m
Dokumentationsmaterial: Förvaras hos Picea kulturarv
Fynd: Inga fynd tillvaratogs

Län: Västra Götaland
Kommun: Mariestad
Landskap: Västergötland
Socken: Ullervad
Fastighet: Erikstorp 2:1 m.fl.

Bilaga 1. Lämningstabell

Lämningsnummer	Typ	Antikvarisk bedömning	Beskrivning
L2023:2071	Fossil åker	Övrig kulturhistorisk lämning	Fossil åkermark, ca 90x65 m (NO-SV), bestående av en stenröjd, gräsbeväxt yta samt flera röjningsrösen. Markerad som åker till torpet Kojan på häradsekonomen.
L2023:2070	Fossil åker	Övrig kulturhistorisk lämning	Röjningsröseområde, ca 60x30 m (NV–SÖ), bestående av 7 röjningsrösen. Dessa är i allmänhet runda, 2–4 m diam och 0,3–0,6 m h, av 0,2–0,6 m st stenar
L2023:2108	Hägnad	Övrig kulturhistorisk lämning	Stengärdesgård, 25 m l, 1–2 m br och intill 0,6 m h. Av 0,3–1 m stora stenar. Stengärdesgården är som bredast i mitten och utgör ev. ursprungligen ett röjningsröse i denna del. Belägen i sluttning åt N, ev. finns en äldre åkeryta S om lämningen.
L2023:2107	Husgrund, historisk tid	Övrig kulturhistorisk lämning	Ramp till lada, 6x2 m (NÖ-SV), bestående av en tät syllstensrad sluttande mot SV av 0,2–0,5 m st stenar, delvis övertorvade.
L2023:1943	Lägenhets-bebyggelse	Fornlämning	Torplämning, bestående av 1 husgrund, 2 källargropar och en jordkällargrund. Husgrunden är rektangulär, 9x5 m (Ö-V) och 0,3 m h. Stensyll av 0,4–1 m st stenar. I SÖ delen är en inre syll, 3x3 m och 0,2 m h. 10 m S om denna, på en mindre moränkulle, är två källargropar. Den ena är 3x2 m (Ö-V) och 0,4 m dj. Gropen omges av en 1,5 m br vall av jord och stenar. Möjlig ingång i Ö. 2 m V om denna är ytterligare en källargrop, 2,5x1,5 m (N-S) och 0,7 m dj. Gropen omges av en 1–1,5 m br vall av jord och stenar. Längst i S är en jordkällargrund, 7x4 m (N-S) och 1 m h. Kallmurad inre del, 4x2 m och 1,2 m dj. Ingång i N.
L2023:2112	Kolnings-anläggning	Fornlämning	Kolningsgrop, oval, 1,5x1,2 m (N-S) och 0,4 m dj. Omges av oreg. vall, 1,5 m br och 0,1 m h. Vid provstick framkom kol.
L2023:2111	Kolnings-anläggning	Fornlämning	Kolningsgrop, rektangulär, 1,5x1 m (Ö-V) och 0,4 m dj. Omges av en vall, 1–1,5 m br och 0,1 m h. Vid provstick framkom kol.
L1961:7189	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning	Fyndplats för 2 vridna guldtenar (SHM inv.nr. 427).

PICEA
Kulturarv